

Židé a antisemitismus na stránkách vybraných českých deníků v letech 1939–1945

PAVEL VEČEŘA

Abstract

The aim of this article is to compare media representations of the Jewish minority constructed by Czech dailies Lidové noviny, Venkov and Národní práce in the period of existence of the so-called Protectorate of Bohemia and Moravia. Quantitative as well as qualitative research methods were applied in the study which draws its findings from a comparative analysis of content.

Úvod

Obraz židovské minority a antisemitská rétorika v legálně vycházejícím českém tisku v éře Protektorátu Čechy a Morava procházely změnami.¹ Ovlivňovaly je jednotlivé vývojové fáze tohoto „státního“ útvaru, postavení tisku ve vztahu k protektorátním, ale především okupačním orgánům, jakož i zápasy o jeho charakter v kontextu hloubky a dosahu kolaborační adaptace. Podmiňovaly je ovšem také proměny oficiální reflexe tzv. židovské otázky, jež byly rámovány na jedné straně ideologickými východisky nacismu, na straně druhé schopností protektorátního establishmentu obhájit – alespoň v počáteční etapě protektorátu – na tomto poli své představy.

Záměrem této studie je historickosrovnávací metodou porovnat vývoj obrazu židovské minority dobově utvářený různými formami antisemitismu na stránkách *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce*, tří českých protektorátních deníků vycházejících z tradic seriózního tisku, v období existence Protektorátu Čechy

1) Teoretický rámec pro tuto studii je obsažen v disertační práci „Obraz *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce* v období existence Protektorátu Čechy a Morava“, obhájené na katedře sociologie FSS MU v Brně v červenci 2001. Zde odkazujeme pouze na klíčovou literaturu vztahující se k dějinám protektorátu, dějinám české žurnalistiky a problematice židovské minority v tomto období. V kontextu dějin Protektorátu Čechy a Morava patří k základní odborné literatuře např. Brandes, 1999; Gebhart – Kuklík, 1996; Gregorovič, 1995; Kárný – Milotová, 1991; Pasák, 1999, 1969 a 1998; Seibt, 1996; dějinami protektorátní žurnalistiky se zabývají mezi jinými Bauer, 1946; Beránková – Křivánková – Rutkay, 1988; Pasák, 1967a, 1967b a 1980; Pernes, 1993; Večeřa, 2001; osudu protektorátních občanů židovského původu se věnují zejména Kárný, 1991; Rothkirchenová a kol., 1991.

2.

Mediální obrazy a historie

a Morava (1939–1945). Za klíčový v kontextu jejich výběru je považována reprezentativnost. *Lidové noviny* vycházely z tradice nestrannicky nezávislého liberálního listu s komplexním evropským rozhledem a solidním kulturně politickým zázemím, bývalý agrárnícký *Venkov* poznamenávala východiska konzervativně autoritativní v duchu izolacionistického českého nacionalismu a egoisticky motivovaného stavovství a *Národní práce* si nesla dědictví sociálně demokratického *Práva lidu* s jeho sociálním reformismem. Ve velmi zjednodušené společenské optice, kterou ovšem výše zmíněné deníky v letech protektorátu oficiálně prezentovaly, lze *Lidové noviny* pokládat za list zaměřený na českou inteligenci, *Venkov* možno chápat jako reprezentanta zemědělců a *Národní práci* dělníků.

Srovnávací jednotku představují texty uveřejněné ve výše zmíněných denících, které jsou produktem – jsou tak označeny – redakce, redaktorů nebo externích spolupracovníků těchto listů. Eliminovány jsou naopak texty agenturní či přejaté z jiného protektorátního českého či německého, říšského nebo zahraničního tisku. Z hlediska žurnalistických žánrů se primárně jedná o komparaci na poli úvodníku a komentáře.

Sledované období let 1939–1945 lze rozdělit do několika fází umožňujících přehlednější prezentaci zkoumané tematiky. Jako zlomové body byly zvoleny: 15. březen 1939, kdy došlo k okupaci okleštěného zbytku českých zemí německou brannou mocí, 1. září 1939, kdy útokem nacistického Německa na Polsko vypukla druhá světová válka, 22. červen 1940, kdy došlo k podepsání příměří mezi poraženou Francií a Německem, 22. červen 1941, kdy byl přepaden německou brannou mocí Sovětský svaz, 27. květen 1942, kdy parašutovaní příslušníci československé armády spáchali atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, 6. červen 1944, kdy došlo k otevření druhé fronty, a konečně 5. květen 1945, kdy povstáním pražského lidu protektorát zanikl. V kontextu časové periodizace protektorátu byla volena kombinace klíčových mezních dat nejen v rovině protektorátní, ale i světové. Při jejich výběru bylo přihlíženo k míře vlivu těchto událostí na vnitropolitický vývoj i celkovou atmosféru v Protektorátu Čechy a Morava. V důsledku takto nastavené periodizace vzniklo šest časových segmentů (I. 15. březen 1939 – 1. září 1939, II. 2. září 1939 – 22. červen 1940, III. 23. červen 1940 – 22. červen 1941, IV. 23. červen 1941 – 27. květen 1942, V. 28. květen 1942 – 6. červen 1944, VI. 7. červen 1944 – 5. květen 1945), které byly podrobeny výzkumu.

Iluze autonomie

Zřetelný rozdíl mezi analyzovanými deníky lze konstatovat jen v prvním vytčeném časovém segmentu roku 1939. Zatímco *Lidové noviny* a *Národní práce* se snažily tzv. židovskou otázku ignorovat, u *Venkova* lze zaznamenat vedle nábožensky, ekonomicky a sociálně, tedy „tradičně“ motivovaných antisemitských koncepcí, již

i koncepci rasovou, a sice v článku Vladimíra Sovy „Rasismus a Židé“, v němž jeho autor nejen obhajoval principy rasismu jako takového,² ale také poněkud groteskně prezentoval antisemitismus jako reakci na „židovský rasismus“. „Židé jsou vlastně největšími a nejdůslednějšími rasisty. [...] Každý příslušník kteréhokoliv nežidovského národa domnívá se, že potírá rasismus ani neví, že se stal bojovníkem za rasismus židovský a že pomáhá svému vlastnímu národu připravovat porobu a hrob.“³ Sovův článek představoval i ve *Venkovu* svým otevřeným rasismem operujícím s potřebou teoretického zdůvodnění rasistických principů a nutností „rasistické osvěty“ i militantností svého antisemitismu určitou výjimku.

Mnohem více než ideologickými otázkami antisemitismu se vždy pragmaticky *Venkov* interestoval o osud židovského majetku poté, co vstoupily v platnost protizidovské zákony říšského protektora z 21. června 1939,⁴ přičemž pracoval v intencích snah získat co nejvíce konfiskovaného židovského majetku do českých rukou. Narozdíl od *Lidových novin* a *Národní práce Venkov* zjevně podporoval antisemitské tendence v české společnosti a oceňoval jejich důsledky, zejména pokud se projeví v oblasti zemědělského podnikání.⁵ Lze se tu setkat i s typem vyloženě antisemitského příspěvku oceňujícího postup společenské diskriminace Židů⁶ v českém prostředí.⁷

2) „Rasismus není ničím jiným, než na podkladě nejnovějších zákonů a významů v науce o dědičnosti vybudovaná činnost, sledující zúšlechtnění národa s použitím moci státu, jeho zákonů a za soustavné pomoci veškerých organizací sociálních a zdravotních ve státě. [...] Hlavním úkolem rasismu je potírání v národním organismu všechny prvky dědičně špatné a škodlivé národnímu zdraví a národní duši.“ In Sova, V. „Rasismus a Židé“. *Venkov* 34, 1939, č. 79, 2/4, s. 3.

3) Ibid.

4) „Protektorátní vláda protizidovské zákony odmítala vydat. Podporoval ji v tom Hácha, takže říšskému protektoru nezbyvalo, než aby příslušné zákony ve svém věstníku vyhlásil sám“ (Brandes, 1999: 156).

5) „Příkladem je obec Kounice, která rozhodla, aby zbytkový statek ve výměře 148 ha nebyl již na podzim propachtován neárijci Klíngerovi. Snad se i Praha rozhybe. Nemusí se všude čekat na židovský zákon.“ In Hořák, J. „Českou půdu do českých rukou.“ *Venkov* 34, 1939, č. 133, 9/6, s. 1.

6) Označení pro židovskou minoritu a její příslušníky (Židé, Židovka, Žid) je v textu psáno s velkým písmenem na začátku slova, neboť se v protektorátním kontextu nejedná o označení náboženské komunity.

7) „V Plzni více než kde jinde projevilo se sebevědomí arijské a v důsledku toho došlo k různým opatřením, jako vykázáním zvláštního koupaliště pro Židy. Představenstvo společenstva holičů a vlásenkářů v Plzni zvláštním prohlášením upozorňuje nyní veřejnost, že mezi nimi není neárijců, rovněž ne mezi zaměstnanci. Oznamuje dále, že pro neárijské zákaznice bude určena zvláštní místnost, a že nebude k obsluze arijského obecnstva užito náčimí, jehož bude užíváno v místnosti pro neárijce.“ In f. „Plzeň a Židé.“ *Venkov* 34, 1939, č. 172, 26/7, s. 2.

Na druhé straně byl pro *Venkov* charakteristický vstřícnější pohled na asimilované českojazyčné občany židovského původu, který byl pro list typický i v éře pomnichovské a druhorepublikové. Skutečnost tohoto poněkud schizofrenního postoje svědčí o tom, že ani *Venkov* ve vytčeném časovém období roku 1939 rozhodně nepřijal za vlastní rasovou optiku antisemitismu.

V *Lidových novinách* a *Národní práci* v počáteční etapě existence protektorátu nepronikla do textů produkovaných jejich redaktory a externími spolupracovníky antisemitická optika a rétorika protižidovského štvání; maximem byl v tomto kontextu svým poněkud problematickým pragmatismem Peroutkův úvodník „Ani – ani“ otištěný 30. července 1939, který plně odpovídal retardační formě kolaborace. Ferdinand Peroutka nabádal protektorátní vládu, aby sama zaváděla „nutné“ a „nezbytné“ zákony a opatření, jež na ní byly vyžadovány říšskými orgány. V této souvislosti kritizoval postup Eliášovy protektorátní vlády v souvislosti s tzv. židovským zákonem, který prosadil Úřad říšského protektora přes hlavy protektorátních orgánů. „Jestliže budeme váhat přizpůsobit se v některé z těchto věcí, jež Říše považuje za základní nebo zásadní,“ varoval, „tu, jak nedávno v *Der Neue Tag* bylo vyloženo, vykoná úřad protektorátní příslušný akt sám, čili, jak německý časopis vyjádřil, vykoná za nás ‚Vorleistung‘, předběžný výkon: položí základy, na kterých pak my zase dále můžeme trochu budovatí [...]“. A dále pokračuje: „[...] Myslím, že s podobnou ‚Vorleistung‘ jsme se seznámili v otázce židovské [...], zde přicházíme k tomu, s čím jsme začali: každý Čech by si měl rozmyslet, je-li lépe pro národní věc, aby naše vláda sama vyšla oněm dnešním nevyhnutelnostem vstříc, nebo bylo-li by lépe, aby čekala, až jí spadnou na hlavu. Měl by si rozmyslet, při kterém způsobu jest možno vykonávat více vlivu, zda při pasivním čekání na ‚Vorleistung‘ nebo při spolupůsobení.“⁸ Tato slova jsou sice v logice Peroutkova pragmatického přístupu zdůrazňujícího význam reálného politického vlivu, avšak zároveň jsou jen stěží ospravedlnitelná v rovině etické.

Přístup k obyvatelstvu židovského původu charakterizovala počátkem protektorátu snaha obhájit vlastní autonomní postupy, jejichž operabilita se pohybovala mezi nutností určité represe a potřeby retardace nacistických požadavků v této oblasti. Tento rámec je příznačný pro *Venkov*, *Lidové noviny* i *Národní práce* tzv. židovskou otázku ignorovaly.

Strategie mlčení

V následujícím časovém období let 1939–1940 zřetelně poklesla v dosud antisemitsky orientovaném *Venkovu* intenzita příspěvků věnovaných tzv. židovské problematice, *Lidové noviny* a *Národní práce* ji dále ignorovaly; obecně lze konstatovat, že všechny tři deníky volily v tomto období v zásadě strategii mlčení. Antisemitismus jako oficiální ideologie promlouvala z jejich stránek v rovině agen-

8) Peroutka, F. „Ani – ani.“ *Lidové noviny* 47, 1939, č. 376, 30/7, s. 1.

turních zpráv informujících s chladnou neutralitou byrokratického jazyka o opatřeních proskripčního charakteru zaměřených vůči osobám židovského původu na území protektorátu. Antisemitsky orientované texty s tematikou prohlubující se rasové diskriminace židovské minority pocházely v tomto období téměř výhradně z agenturních zdrojů (ČTK, PZD, Centropress), nebo byly převzaty z říšských či protektorátních německých listů. Antisemitismus a potažmo rasismus se však sporadicky prosazoval na stránkách *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce* v jiných polohách než v rovině úvodníkové či komentářové jako zřetelný odraz doby.⁹

Nástup antisemitické rétoriky

Přelom, který znamenal výraznější aplikaci antisemitické rétoriky na stránkách zkoumaných deníků, nastal na podzim 1940 a s počátkem nového roku 1941.

Změnu však signalizoval již počátek léta 1940, kdy západním tažením německé branné moci skončila naděje na brzkou porážku Německa, opravdový zlom lze však datovat až do podzimních měsíců tohoto roku, kdy se antisemitský přístup v podobě tzv. židovských výnosů iniciovaných Vladimírem Krychtálkem ozval výrazněji i v dlouho rezistentním Národním souručenství. „Židovské výnosy“ byly mj. pro odpor Výboru NS opět staženy, avšak antisemitická rétorika se již stala běžnou součástí stránek analyzovaných listů, mezi nimiž se v tomto kontextu rychle stíraly rozdíly.

Ve *Venkovu* se tehdy v rozmezí necelých tří týdnů objevilo několik antisemitských článků: např. „Židé – propast mezi národy“ (27. říjen 1940), „Jak se Polička bránila usazení prvního Žida“ (30. říjen 1940), „Družstevníci proti židovskému vlivu“ (12. listopad 1940) aj. Antisemitická rétorika *Venkova* přitom preferovala příspěvky orientované historicky: např. „Jž před lety znal rolník svého škůdce“ (26. červen 1940), „Protižidovství v české historii“ (1. srpen 1940), „Martin Luther napsal vážné spisy proti Židům“ (25. leden 1941) aj.

V *Národní práci* a *Lidových novinách* se nástup tohoto druhu „publicistiky“ časově posunul do prvních měsíců roku 1941, pro druhou polovinu roku 1940 lze ještě konstatovat, že zde výrazně dominovaly příspěvky tohoto typu převzaté z agentur nebo jiného tisku. V *Lidových novinách* prosadil v tomto období brněnský Leopold Zeman, nový klíčový muž listu, nahrazení relativně distingované strategie mlčení aktivistickou koncepcí, *Národní práci* řídil v obdobném smyslu především její šéfredaktor Vladimír Ryba.

Vzrůstající četnost výskytu antisemitsky orientovaných článků na podzim 1940 zřetelně souvisela, jak již bylo řečeno, s usnesením Národního souručenství bojko-

9) I v *Lidových novinách* vycházely inzeráty tohoto typu: „Koncipientka s advokátní zkouškou, 45letou advokátní praxí, arijka, hledá místo.“ In „Malý oznamovatel.“ *Lidové noviny* 48, 1940, č. 300, 16/6, s. 7.

tovat v protektorátu židovskou minoritu. „Ještě do nedávna byli jsme svědky židovské roztahovačnosti, které konečně byla učiněna nyní přítrž rozhodnutím Národního souručenství, že členům této jediné české strany a nového hnutí národních je zakázán styk se Židy.“¹⁰

Vedle posunu, k němuž došlo v této politicky stále ještě relativně důležité protektorátní formaci, sehrála při nástupu antisemitské rétoriky v kontextu analyzovaného tisku významnou roli také skutečnost, že na podzim 1940 byl do pražských kin uveden antisemitský film předního německého filmového režiséra nacistické éry Veita Harlana „Žid Süß“, v němž byla historická látka předlohy¹¹ dalekosáhle zmanipulována. *Národní práce* například uveřejnila 26. října 1940 v souvislosti s prezentací tohoto „uměleckého díla“ svůj první antisemitský úvodník „Žid Süß“. Všechny zkoumané deníky otiskly rovněž velmi pochvalné recenze, v nichž byl Harlanův film vyzvednut jak po stránce obsahového námětu, tak po stránce formálně umělecké.¹²

Od podzimu 1940 hrála ústřední roli v kontextu antisemitské rétoriky pokračující segregace židovské minority. Vyloučení Židů z veřejného života a jejich komplexní uzavření však tehdy bylo ještě často objektivizováno potřebou dosáhnout nezbytného souladu mezi protektorátem a říší; v zastřené rovině tak bylo sdělováno, kdo je skutečným iniciátorem protizhidského tlaku. „V době, kdy se na prvním místě zdůrazňuje kardinální význam říšského smýšlení pro Čechy jakožto první neněmecké součástky Velkoněmecké Říše, nelze zůstat na poloviční cestě setrváním u zjevu, jež této žádoucí převýchově jsou na překážku. Takovým zjevem se ukázaly důsledky stále ještě, byť i ve značně omezené míře, udržovaného styku části české společnosti s osobami židovské rasy, který měl nepříznivý vliv na mentalitu našich lidí a na jejich názory.“ A dále: „Politická ideologie nacionálně socialistického světového názoru má rasovou čistotu mezi základními pilíři svého programu a míšení lidí arijské rasy s Židy prohlašuje za nejkřivější, ba přímo záhubné pro evropskou kulturu. S hlediska této

10) Alběř, J. „Židé v Praze vždycky tropili neplechu.“ *Venkov* 35, 1940, č. 278, 26/11, s. 4.

11) Životní osudy „dvorního Žida“ württemberského vévody Karla Alexandra Süsse Oppenheima zpracoval v humanistickém duchu světoznámý německý spisovatel Lion Feuchtwanger. V. Harlan využil ke své manipulaci právě Feuchtwangerovy románové předlohy.

12) Ve *Venkovu* vyšla recenze „Zfilmovaný ‚Žid Süß‘ uveden v Praze“ podepsaná šifrou Hk 23. 11. 1940, v *Národní práci* téhož dne recenze nazvaná „Film o nadvládě“. *Lidové noviny*, v nichž recenze na Harlanův film vyšla až 5. 1. 1941, neboť v Brně byl „Žid Süß“ uveden do kin teprve po Novém roce, mj. napsaly: „Aniž by se snad Harlanův veliký film zabýval obecným řešením vysoce aktuálního problému Židovstva, přec osvětluje pronikavě a přitom neskresleně pravdivě samu podstatu tohoto problému a v postavách a figurkách svého Žida Süsse obnažuje věcně a chladně, bez záští, ale tím účinněji a prostředky ryze uměleckými rasový charakter, jak se projevuje ve všech dobách a ve všech zemích, kde slabost nebo zlenivělá požívačnost blahobytných vládců otevřela dveře k moci a vládě parazitních žvlů zchytralé a lstivé rasy. [...] Chamtivost, nízká ziskuchtivost a rozpinavost příslušníků Süssovy rasy jsou obnaženy Harlanovým filmem, aniž byly snad přikreslovány.“ In j., „Žid Süß“ v Brně.“ *Lidové noviny* 49, 1941, č. 7, 5/1, s. 2.

rasové vylučnosti posuzuje národně socialistické Německo všechny otázky svého nového života a toto hledisko a jeho respektování musí se přirozeně uplatňovati rozhodným způsobem i při vytváření nových životních forem jiných arijských národů, sídlících v zájmové sféře Říše.“¹³ V článku „Konec židovského vlivu mezi Čechy“ podepsaného šifrou -o-, který ve *Venkovu* vyšel 10. října 1940, a který obsahoval relativně ucelený pokus osvětlit v poněkud rozpačité omluvném tónu důvody prohlubující se segregace obyvatel židovského původu, se lze setkat jak s faktorem mocensko-politickým („zájmová sféra Říše“), tak ideologickým (společná „arijská krev“). Autor tohoto článku si však ještě představoval, že v kontextu represe i míry její intenzity vůči minoritě protektorátních obyvatel židovského původu bude brán ohled na „autonomní“ status protektorátu. „Ve všech národech a státech, které jsou v užších spojeních s Říší Velkoněmeckou (eufemismus pro okupaci – pozn. aut.), odehrává se stejný proces (segregace obyvatel židovského původu – pozn. aut.), byť se u každého z nich projevuje svými vlastními formami, vyplývajícími z místních poměrů a odlišného vývoje dějinného.“¹⁴

Obraz Židů na stránkách analyzovaných deníků nesl krajně negativní rysy. Záporná prezentace obsahovala několik aspektů, především ekonomický a sociální, politický, nacionální a rasový; náboženský se naopak už neuplatňoval. Ve zkoumaných letech 1940–1941 vymezených pádem Francie na jedné a přepadením Sovětského svazu na straně druhé dominoval aspekt ekonomický a sociální, v jehož kontextu byli Židé ličeni zejména jako hospodářští příživníci využívající lichvy a jako vykořisťvatelé fyzicky i intelektuálně pracujících „arijského“ obyvatelstva.¹⁵ *Venkov* prezentoval Žida nejčastěji jako vyřídůšského lichváře (případně palírníka, hostinského apod.), který se obohacuje nejlépe ve venkovském prostředí; rolníci pak byli prezentováni jako jeho největší oběti.¹⁶ *Národní práce* vykreslovala Žida jako neproduktivního spekulantu, případně bezohledného vykořisťovatele námezdních pracujících, nejčastěji dělnictva.¹⁷

13) -o- „Konec židovského vlivu mezi Čechy.“ *Venkov* 35, 1940, č. 238, 10/10, s. 3.

14) Ibid.

15) „Zkoumáme-li rasovou příslušnost pracujících vrstev, zjistíme, že se Židé vyhýbají povoláním, které vyžadují tělesnou zdatnost a osobní přičinlivost. Opravdu je bílou vránou židovský dělník nebo zemědělec [...]. Liberalisticko-kapitalistický řád je dnes v sutinách. Nové společenské zřízení se dnes rodí ve znamení úcty k práci a nenávisti proti příživnictví. Logickým důsledkem tohoto principu je důsledné a nekompromisní vyřešení židovského problému.“ In np „Moderní upíři.“ *Národní práce* 2, 1940, č. 322, 24/11, s. 1.

16) „Vždyť on to byl (rolník – pozn. aut.), který v XIX. století snad nejvíce ze všech složek národa byl vykořisťován židovským obchodem.“ In O. P. „Arijský boj českého družstevnictví.“ *Venkov* 35, 1940, č. 250, 24/10, s. 3.

17) „[...] Byli to především Židé, dokud nebyli vyřadění z hospodářského života, kteří bezmezně odírali pracující vrstvy všude, kde jen to bylo možné [...].“ In np „Vzpouza Evropy proti nadvládě židovstva.“ *Národní práce* 3, 1941, č. 113, 25/4, s. 1.

Pro Židy jako celek – v podobě tzv. mezinárodního Židovstva – pak mělo být charakteristické propojení s „liberalistickým kapitalismem“, jehož ekonomické i politické formy využívalo k co možná největšímu posílení svého vlivu. „Mezinárodní Židovstvo bylo organicky spjato s mozkovými centry mezinárodního kapitalismu, londýnskou City a newyorským Wallstreetem. Tito Židé zůstali cizinci v zemích svého působení. Navzájem je však pojilo společné úsilí o zmohutnění moci Židovstva na úkor nežidovského podnikání [...],“¹⁸ přičemž jeho konečným cílem měla být světovláda, ovládnutí světa primárně formou ekonomické expanze,¹⁹ která posléze měla být pojištěna i nadvládou politickou. V tomto kontextu byla Velká Británie líčena jako mocenský nástroj tzv. mezinárodního Židovstva; vlivné židovské finanční kruhy ji měly řídit ze City ke svému prospěchu a v duchu svých zájmů. Jako důkaz bylo uváděno prorůstání finanční elity židovského původu s tradiční britskou aristokracií.

Mocensko-politický aspekt „židovského nebezpečí“ akcentovaly především *Lidové noviny*. V souvislosti se „světovládnými plány mezinárodního Židovstva“ byli Židé činěni odpovědnými za vypuknutí světového válečného konfliktu, jehož prostřednictvím prý chtěli definitivně ovládnout svět. Židé se v této rovině jeví jako notoričtí váleční štváči a „osvobození“ od nich bylo prezentováno nejenom jako jeden z klíčových cílů války samotné, ale také jako nezbytnost nutná k nastolení trvalého míru.

V rovině poslední jmenovaného nacionálního a rasového aspektu se již v tomto časovém období dostával do popředí rys rasově biologické škodlivosti Židů, převažovala však dosud nacionální ostrakizace židovské minority, v jejímž duchu Židé tvořili cizorodé těleso v národním celku, především v rovině mentální, ideové a kulturní.

Do rámce obrazu Žida se koncentrovaly krajně záporné charakterové vlastnosti; z těch nejčastěji aplikovaných lze uvést ty, které souvisely s aspektem ekonomickým, jako např. chamtivost, lakota, přepjatá touha po majetku, sociálním, jako bezohlednost a necitelnost ve vztahu k podřízeným, v obecně morálním smyslu se jednalo hlavně o zbabělost, zahálčivost, lenost, požívačnost, změkčilost a zženštilost. Konstantní součástí tohoto obrazu byla prezentace Žida jako někoho, kdo obratnou, avšak amorální formou dosahuje snadného úspěchu, kdo postranním, záluďně manipulativním způsobem získává s minimem vynaložené snahy maximálního výtěžku, kdo koruptivní servilitou nabývá privilegii, s jejichž pomocí prohlubuje a stupňuje limity vlastního vzestupu. Občané židovského původu byli často přímo kriminalizováni, mnohdy právě v souvislosti s porušením rasových zákonů.

18) np. „Ve službách mezinárodního Židovstva.“ *Národní práce* 3, 1941, č. 132, 15/5, s. 1.

19) „Období rozmachu liberalismu je nerozlučitelně spjata s mocenskou expanzí Židovstva, které po Francouzské revoluci bylo uvolněno z ghett a mohlo vydatně rozvinout své kořistnické pudy.“ In np. „Vzpoua Evropy proti nadvládě Židovstva.“ *Národní práce* 3, 1941, č. 113, 25/4, s. 1.

Ve vztahu k Židům začal v tomto období analyzovaný tisk uplatňovat souběžně přístup komplexní demonizace, v jejímž kontextu se stával jakýkoliv občan židovského původu, židovská minorita jako celek či celé „mezinárodní Židovstvo“ jakýmsi místním, lokálním nebo internacionálním manipulátorem, odpovědným na své statusové úrovni za jakýkoliv problém. V inkriminovaném časovém období let 1940–1941 se tak na stránkách sledovaných deníků dotvářel proces emblematické Žida jako univerzálního viníka a původce všech béd.

Na druhé straně se však i na stránkách *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce* ještě v roce 1940 objevily příspěvky, situované ovšem do kulturní sféry, které šly přímo proti duchu antisemitské rétoriky vytčeného časového období. Tak např. v létě 1940 se v jedné ze svých recenzí pozitivně zmínil Josef Knap o Egonu Hostovském, tehdy již přes rok pobývajícím v západním exilu, a 6. října 1940 přinesly *Lidové noviny* v Denních zprávách pietní zmínku o předčasně zesnulém profesoru Karlovy univerzity, historiku Bedřichu Mendlovi, který spáchal sebevraždu z důvodů rasové perzekuce.

Vrchol dna

Nový posun nastal v září a říjnu 1941 v souvislosti s výnosem nařizujícím židovskému obyvatelstvu Protektorátu Čechy a Morava nosit na oděvu označení Davidovy hvězdy na žlutém podkladu, a s prvními transporty příslušníků židovské minority do Lodže, pak do terezínského koncentračního tábora.

Povinnost nosit žlutou hvězdu zkoumané deníky samozřejmě uvítaly. „Budou tedy Židé,“ psal ve *Venkovu* Rostislav Korčák, který svým legálním redakčním zaměstnáním kryl fakt, že vydával ilegální odbojový časopis *Český kurýr*, „nyní již zřetelně oddělení od ostatního našeho obyvatelstva, tak jak se po tom z mnoha stran volalo.“²⁰ Připomněl přitom „lvi podíl“ českého protektorátního tisku na tomto opatření. Aktivistický kolaborant a šéfredaktor *Lidových novin* Leopold Zeman si v úvodníku „Stoletý symbol“ a typ pochvaloval, že Židé do „našeho národního houfu se již nebudou mísit ani vměšovat.“²¹ V obdobně „pozitivním“ duchu kvitovala segregace rasistické opatření i *Národní práce*.

Již koncem listopadu, v souvislosti s prvním „pracovním“ transportem židovských obyvatel protektorátu do Terezína, však bylo toto opatření prezentováno jako pouhý předstupeň – eufemisticky řečeno – likvidace „židovské otázky“ v protektorátu.

Židé byli v tomto období také již zřetelně spojováni s českou aktivní rezistencí. J. A. Trpák, častý autor antisemitských článků ve *Venkovu*, svaloval v předvečer prvních židovských transportů na židovskou minoritu odpovědnost za represálie

20) R. K. (R. Korčák) „Důsledné dovršení židovské otázky.“ *Venkov* 36, 1941, č. 217, 14/9, s. 3.

21) L. Zeman „Stoletý symbol a typ.“ *Lidové noviny* 49, 1941, č. 482, 21/9, s. 1.

I. heydrichiády, které rozpoutal po svém uvedení do funkce Reinhard Heydrich:²² „Každým dnem roste v lidu nenávisť a odpor proti původcům štvanic, které by dovedly vrhnouti český národ do úplné záhuby. Všechna dosavadní opatření byla opravdu židovskými kruhy vždy nějak obcházena a chytračilo se, při tom však na účet Čechů. Ti měli revoltovat, sabotovat, dělat odboje, zatím co by jejich popuzovači na oko dělali hodné a poslouchali nařízení.“²³ V *Lidových novinách* 6. října 1941 v rozsáhlém článku „Označení Židů bez výjimky“ upozorňoval L. Zeman na velký počet Židů pracujících v ilegálním odbojovém hnutí i v československém exilu. O perzekvovaném židovském obyvatelstvu v protektorátu psal jako o parazitech, kteří nepracují, žijí v přepychu a soustřeďují se na provokování Čechů k vyvíjení odbojové činnosti. Neopomněl ve svém článku upozornit na to, že český protektorátní tisk „nekalou činnost Židů“ dlouhodobě sledoval. Resumé jeho článku bylo již likvidační: „Ale jedna důležitá otázka ještě čeká na své brzké rozřešení: vystěhování Židů z větších měst Protektorátu. [...] Provedení těchto karanténních opatření jistě velmi prospěje celému českému národu, neboť takto budou z jeho krevního koloběhu odstraněna cizí tělíška, jež zaviňovala mnoho nezdravého a horečnatého.“²⁴ Po vzoru Bratislavy Zeman žádal alespoň urychlené vystěhování Židů z Prahy.

O několik týdnů později nebylo již třeba po vystěhování Židů volat, začalo se naplňovat. Analyzovaný tisk se předháněl v radostném hodnocení blížící se „koncentrace“ židovských občanů v Terezíně. Zejména *Venkov* vynikal svým nízcemstivým a zlovonně škodolibým přístupem. „Všude Židé balí zavazadla a čekají na vyzvání k odjezdu. Nebude dlouho trvat a žluté pěticípé hvězdy zmizí ze všech míst Protektorátu i se svými nositeli,“²⁵ napsal list v den bývalého československého státního svátku 28. října 1941. Zkoumanými raniky zněl jednotný chór vítajících skutečnost, že český národ bude zbaven „cizopasného elementu“, který jej po staletí vykořisťoval: „Ať již tak, či onak, budeme opět v české domácnosti sami, bez těch, kdož otravovali, rozrušovali a kořistili, kdož vedli na cesty, po nichž bychom nutně došli ke zkáze,“²⁶ napsal Rudolf Halík, šéfredaktor *Venkova*.

Významnou součástí antisemitské rétoriky zkoumaných listů byla rovněž práce s představou světového komplotu organizovaného tzv. mezinárodním Židovstvem, jež mělo být zaměřeno „proti světu a člověku, jeho kultuře a vůli ke spravedlnosti.“²⁷ Každý příslušník židovské minority v tomto kontextu nabýval dvojnásobně

22) Viz Brandes, 1999: 253.

23) Trpák, J.A. „Evakuujte Židy z veškerých českých měst.“ *Venkov* 36, 1941, č. 235, 5/10, s. 6.

24) Iz (L. Zeman) „Označení Židů bez výjimky.“ *Lidové noviny* 49, 1941, č. 509, 6/10, s. 1, 2.

25) Mk. (A. Mencák) „Pád Židů u nás.“ *Venkov* 36, 1941, č. 254, 28/10, s. 2.

26) -I- (R. Halík) „Účtování se Židovstvem.“ *Venkov* 36, 1941, č. 242, 14/10, s. 3.

27) Iz (L. Zeman) „Spiknutí proti lidstvu.“ *Lidové noviny* 49, 1941, č. 352, 13/7, s. 1.

„nebezpečnosti“, jednak svým židovstvím samotným, jednak svou zasvěceností do tenat „světového židovského spiknutí“. Každý skutek Žida získával negativní povahu nejenom pro výchozí stav židovství, ale také jako součást promyšleného a plánovitého postupu, jehož cílem mělo být ovládnutí světa a zničení jeho dosavadních struktur.

Od útoku na SSSR byla druhá světová válka prezentována na stránkách *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce* stále zřetelněji jako osudový zápas na život a na smrt mezi „arijskými silami“ a silami „světového židovstva“, jehož měli být angloameričtí spojenci i Sovětský svaz téměř jen pouhými mocenskými nástroji. Německým vpádem do Sovětského svazu byla rovněž odstartována důležitá, antisemitsky motivovaná kampaň proti tzv. židobolševismu, která patřila k dominantním propagandistickým tezím nacismu už v dobách jeho prvopočátků. Židé byli v tomto kontextu nejčastěji prezentováni sice nikoliv jako původci a tvůrci „anticivilizačního“ bolševického systému, ale rozhodně jako jeho paraziti, kteří jej nakonec ovládli, a tak „si vytvořili základnu pro svůj pokus o ovládnutí světa.“²⁸ Boj proti Sovětskému svazu a jeho vládnoucímu ideologickému systému byl tak vykládán zároveň jako boj proti „světovému Židovstvu“, přičemž jej doprovázela zlověstná rétorika „spravedlivé odplaty“, jejíž zesílení časově spadalo do počátků rozbíhajícího se holocaustu.

Od června, ale především podzimem 1941 dosáhla antisemitská rétorika analyzovaného tisku kvalitativně nebezpečnějšího charakteru; i v kontextu židovství, které již v předchozích obdobích získalo pečeť etnický vtěleného zla, došlo výraznějším zapojením teze o „světovém židovském spiknutí“ a teoriemi tzv. židobolševismu²⁹ k vystupňování představ globálního proticivilizačního nebezpečí „mezinárodního Židovstva“, židovské minority i Židů jako takových; zapojením verbálního rejstříku likvidačního charakteru v podobě teze o „spravedlivé odplatě za židovské zločiny na arijských národech“ dosáhly zkoumané raniky dna svého morálního úpadku.

Antisemitskou tematiku lze v kontextu *Lidových novin*, *Venkova* a *Národní práce* nalézt i v okrajových rubrikách. Charakteristická byla v tomto ohledu např. rubrika *Lidových novin* Denní zprávy, která ve zkoumaném časovém období let 1941–1942 neuveřejňovala jenom přejaté informace antisemitského obsahu prostřednictvím zahraničních agentur, ale oplývala také vlastními zprávami, nejčastěji informujícími o přednáškové činnosti antisemitského obsahu.³⁰ *Venkov*

28) Ibid.

29) Naopak relativně zřídka dosud operoval analyzovaný tisk s tematikou tzv. židozedenářství.

30) Typická byla v tomto kontextu např. zpráva, kterou 11. 10. 1941 uveřejnila šifra ot v *Denních zprávách* pod titulkem „Židé a zlato“, v níž se psalo: „Židé znali moc a neblahý vliv zlata a svých vědomostí zneužívali k vyvolání krizí a konjunktur, k rozdmýchání válek a revolucí. O odhalení ‚Protokolů Siónských mudrců‘ a jejich souvislosti s problémem Židů a zlata pojedná dnešní sobotní přednáška Aloise Svobody ve 20:00 v cyklu ‚Co víte o Židech‘.“ In ot „Židé a zlato.“ *Lidové noviny* 49, 1941, č. 519, 11/10, s. 5.

pokračoval v publikování antisemitských příspěvků operujících s tématem nenávisti k Židům v minulosti, zejména ve středověku, časté zde byly i noticky silně antisemitského obsahu přicházející od krajských dopisovatelů.³¹ *Národní práce* se koncentrovala na propagaci antisemitského postoje mezi dělníky a zejména zaměstnanci ve službách.³² Židé se také ve všech třech sledovaných denících čas od času stávali centrem pozornosti soudniček. Nejčastěji byli Židé prezentováni jako pachatelé podloudného obchodu, případně jiné podvodné činnosti, pokud se ovšem stali samí oběti – samozřejmě nejčastěji opět židovského – zločinu, byli zesměšňováni či ironizováni.

Relativní odolnost vůči antisemitské rétorice si udržely kulturní rubriky zkoumaných deníků, kam si tato tematika proklestila cestu pouze v případě „výjimečných příležitostí“, jako byly např. příspěvky recenzující práce kruhu aktivistických publicistů (Emanuel Moravec, Karel Lažnovský, Emanuel Vajtauer ad.), zcela ojedinělou daň antisemitismu pak představovaly pozitivní recenze hodnotící výstavu známého antisemity, výtvarníka Karla Rélinka z jara 1942. I ekonomické stránky sledovaných deníků zůstaly vcelku prosty antisemitské náky; arizace židovského majetku na území Protektorátu Čechy a Morava byla ostatně tabuizovanou záležitostí z důvodu zakrývané ekonomické germanizace českých zemí.

Ve srovnání s předchozím obdobím dále pokročil proces dehumanizace židovské minority. Ačkoliv obraz Žida obsahoval poměrně stabilní negativní povahové atributy, zejména chamtivost, zbabělost³³ a lstivost, v rovině ideologické nenávist ke křesťansko-evropské civilizaci a zároveň schopnost v jejím kontextu parazitně

31) Velmi aktivní byla v tomto ohledu zejména šifra rb, která do listu dopisovala z Podkrkonoší. Od ní pochází např. články z 23. 8. 1941 „Okres bez Židů“ nebo noticka z 1. 1. 1942 „Židé odklízejí sniž“, v níž se mj. konstatovalo: „V Železném Brodě si vědí rady, jak zaměstnat nepracující Židy, kteří žijí v zahálce.“ In rb „Židé odklízejí sniž.“ *Venkov* 37, 1942, č. 1, 1/1, str. 7.

32) Typický byl v tomto kontextu např. článek podepsaný šifrou oz „Od Židů zásadně tuzéry neberu!“ z 24. 10. 1941, v němž její autor prezentoval stanovisko, že brát spropitné od občanů židovského původu je amorální: „V zadním voze – pražským žargonem zvaném ‚hvezdárna‘ – seděli dva průvodčí. Jeden ve službě a druhý jel střídat kolegu do služby. Na druhé stanici přistoupil Žid. Vytahoval peníze a dvě koruny mu vypadly na zem. Průvodčí hbitě peníze zvedl, vydal listek a vrátil 50 haléřů zpět. Žid furiantsky mávl rukou a padesátník zmizel s uctivým díkem v kapse průvodčího. Druhý průvodčí, který jel do služby a příběh sledoval, nelenil a přes celou tramvaj ‚rovnal‘ páteř svému kolegovi: ‚Tóndo, ty bereš tuzéry od Židů? Já ne!‘ Nad touto větou měli by se zamyslet všichni naši židomilové, kteří pro kus žvance patolízali Židům v bývalé republice a ještě dnes si to nemohou odvyknout.“ In oz: „Od Židů zásadně tuzéry neberu!“ *Národní práce* 3, 1941, č. 293, 24/10, s. 3.

33) Zdůraznění této „židovské“ vlastnosti se výrazně zvýšilo zejména v souvislosti s válkou proti Sovětskému svazu. V kádrech Rudé armády měli být Židé „na místech, kde nehrozí jejich životům nebezpečí a kde mohou ‚bojovat‘ u psacích stolů nebo slídit za důstojníky a vojáky, neprojevují-li protibolševické názory.“ In np. „Židé v rudé armádě.“ *Národní práce* 3, 1941, č. 180, 3/7, s. 1.

profitovat, které se oproti předchozímu období jenom prohloubily, došlo ve sledovaném výseku let 1941–1942 k důležitému, a možná klíčovému posunu v zobrazování Židů směrem k odlidštěné podobě temných, anticivilizačních, lidstvu nebezpečných monster. Žid ztrácel kontury lidství, což jistě není bez souvislosti s prvními transporty holocaustu. Nápadný je v tomto smyslu jazykový posun, v němž lze vysledovat proces medikalizace (Žid jako nákaza) a psychiatrizace (Žid jako zvrhlík), biologizace (Žid jako parazit) a zoologizace (Žid jako škodná, případně termit), kriminalizace (Žid jako zločinec) a demonizace (Žid jako hydra) verbálních prostředků antisemitské rétoriky.

Ve znamení tzv. mezinárodního Židovstva

V pátém časovém segmentu, vymezeném obdobím 1942–1944 dominovala v kontextu antisemitské rétoriky analyzovaného tisku prezentace tzv. mezinárodního Židovstva jako ideologické i mocenské spojnice mezi Sovětským svazem a oběma anglosaskými demokraciemi. Židé byli ve zvýšené míře obviňováni z touhy po světovládě a zápas proti nim byl charakterizován jako obranný – ve smyslu záchrany evropské civilizace. „Nebýt nacionálního socialismu Adolfa Hitlera je zakrátko nejen náš národ, ale celý svět ztotočen židovskou hydrou a jejími příživníky. Kdo není zaslepen, vidí, že boj, který vede Velkoněmecká říše a s ní spřátelené národy, je bojem o záchranu lidské civilizace.“³⁴ Významným aspektem antisemitské rétoriky bylo rovněž její propojení s rétorikou antisovětskou v duchu ideologie tzv. židobolševismu.

Židovství bylo, stejně jako v předchozím období, charakterizováno úsilím o maximalizaci zisku, snahou po mocenském ovládnutí „árijských“ národů. Židovská pretence na světovou ekonomickou i politickou dominanci byla prezentována jako součást kolektivní povahové výbavy Židů. Jádrem židovského vztahu k „arijskému světu“ měla být nenávist a nástrojem komunikace s ním lež. V tomto kontextu byli Židé např. prezentováni jako výrobci „klamných idejí“ (humanita, demokracie, pacifismus apod.), jejichž smyslem bylo podstrčit většinové populaci falešné ideály. Vedle toho však měli Židé zároveň rozdmýčhat veškeré formy nenávistného politického života (např. třídní boj), které mělo většinové „árijské“ obyvatelstvo oslabovat stejně spolehlivě jako ony „klamné“ humanistické ideály.

Oproti předchozímu období se na stránkách analyzovaného tisku objevovala stále častěji prezentace Židů jako původců všech zvěrstev druhé světové války. Obraz židovství byl doplněn o konturu krutosti a válečné surovosti. „Židovský amoralismus to jest, který do této války vnesl barbarsky surové a všem představám o lidskosti a mravnosti se přičící metody. [...] Vůle mezinárodního Židovstva, rozhodnutého použít každého, byť sebenalidššího a nemravnějšího prostředku k zamýšlenému prosazení židovské nadvlády nad arijskými národy. To je smysl

34) Hudec, R. „Čemu jsme unikli.“ *Lidové noviny* 51, 1943, č. 11, 13/1, s. 1.

a cíl, který vytkli Židé současné válce.³⁵ Židé byli podle zkoumaných deníků nejenom původci všech krutostí v sovětské armádě – zvláště zdůrazňován byl kатыňský masakr³⁶ – ale také iniciátory rozsáhlého britsko-amerického kobercového bombardování německých měst.³⁷

Na stránkách analyzovaného tisku se však také lze v relativně zastřeně, avšak dešifrovatelně podobě setkat s tendencemi operujícími s hrozbou „odplaty“. „Židovské příkázání, přísně dodržované v praxi, zní: ‚Zub za zub, oko za oko!‘ a běda těm, na nichž by (Židé – pozn. aut.) mohli vybit svou touhu po pomstě.“³⁸ Jinou eventualitu odstrašování „židovskou pomstou“ byla představa operující s obnovením „privilegovaného“ postavení Židů v české ekonomice, s jejich návratem na klíčové posty v českém bankovníctví a průmyslu. „A přimysleme si židovskou mstu za to, že naši dělníci pracovali na výrobě německých zbraní, že čeští sedláci se poctivě starali o válečnou výživu a že naši úředníci plnili všechny svoje povinnosti vůči Říši.“³⁹

O skutečném osudu židovské minority se ovšem čtenář z četby zkoumaných listů nic nedozvěděl; víc než konstatování faktu „mizení židovských hvězd“ z území protektorátu s marginální zmínkou o existenci terezínského ghetta analyzované deníky nepřinesly.

Antisemitská rétorika sledovaných listů obecně, stejně jako v předchozím období, intenzivně čerpala náměty k ostouzení Židů z minulosti, vcelku však lze diferencovat: *Lidové noviny* projevovaly především zájem o perzekuci Židů v evropském kontextu, *Venkov* akcentoval údajný negativní vliv Židů na zemědělské podnikání zejména v období I. republiky, specifickým *Národní práce* bylo zdůrazňování propojenosti židovství s kapitalismem a snaha prezentovat vše negativní v procesu průmyslové výroby jako produkt židovského vlivu.

Obecně lze konstatovat, že v kontextu analyzovaného tisku byl pro toto období charakteristický pokles příspěvků s antisemitskou rétorikou v užším slova smyslu. Posílila se naopak práce s hrozbou tzv. mezinárodního Židovstva; byla zdůrazněna role Žida jako univerzálního viníka v kontextu politickém, ekonomickém, sociálním, duchovním a kulturním. Došlo k posunu i v rovině samotného charakteru antisemitské rétoriky. Na významu zřetelně ztratila antisemitská rétorika vztahující

35) Libal, V. „Zdroj barbarství.“ *Národní práce* 5, 1943, č. 127, s. 1.

36) „Židovsko-bolševický zločin v Katyni bude vysvětlen a vyšetřen a také zaň vezmou Židé jako za všechno zlo, jež dosud napáchali na lidstvu, zaslouženou odplatu.“ In vl. (V. Libal) „Zjištěna jména kатыňských obětí.“ *Národní práce* 5, 1943, č. 107, 19/4, s. 1.

37) „Teroristickými nálety na Německo a ostatní Evropu hledí Žid docílit toho, co žádná armáda po čtyř a půlleté válce nezmohla.“ In Hromada, E. „Ze zákulisí války.“ *Národní práce* 6, 1944, č. 58, 28/2, s. 1.

38) Kořán, J. „Židé – páni Evropy.“ *Venkov* 38, 1943, č. 114, 18/5, s. 1.

39) Pospíšil, K. „Válka židovská.“ *Národní práce* 6, 1944, č. 23, 24/1, s. 1.

se k židovské minoritě na území českých zemí – ať již v minulosti či přítomnosti – ve prospěch antisemitismu operujícímu nejčastěji s pojmem tzv. mezinárodního Židovstva, které mělo být příčinou krize současného světa i samotného válečného konfliktu.

Na vlně „židobolševismu“

V závěrečném období existence protektorátu se už antisemitská rétorika dále nevyvíjela, a spíše se ze stránek analyzovaných deníků vytrácela. Oproti předchozímu období se ovšem nadále vyhrcoval důraz na propojení tzv. mezinárodního Židovstva se sovětským komunismem. E. Moravec ve svém pravidelném nedělním úvodníku v *Lidových novinách* z 11. února 1945 nazvaném „Nebylo jiného zbylí?“ konstatoval, že Židé dali v závěru války přednost příklonu k Sovětskému svazu: „Světové Židovstvo se postavilo na stranu bolševické stepi, která má vysloveně židovské vedení. Jen tak si můžeme vysvětlit dnešní válečnou situaci, v níž automaticky s Evropou se ocitla ve smrtelném nebezpečí Velká Británie. Světové Židovstvo se rozhodlo, že k světové moci dospěje skrze bolševickou světovou revoluci a proto zradilo demokracii, ze které se tak znamenitě hospodářsky vykrmilo.“⁴⁰ Představa o propojení Židů se sovětským komunismem byla ovšem na poli antisemitské rétoriky charakteristická nejenom pro *Lidové noviny*, ale též pro *Venkov* a *Národní práci*.

V míře velmi sporadické se na stránkách sledovaných deníků lze v tomto období rovněž setkat s odmítavou reflexí trestání zločinů spjatých s antisemitismem v osvobozených evropských zemích; např. redaktor *Národní práce* Emanuel Hromada poznamenal v souvislosti s vizí věčnosti antisemitismu sentenci, podle níž Židovstvo „živí [...] antisemitismus samo svými přečiny, hlavně dnešní válkou, ve které je hybnou silou. Klame se však velice, jestliže se domnívá, že antisemitismus může vyhubit trestem smrti.“⁴¹ Úzkost z odplaty bez jakéhokoliv náznaku pokory se ovšem ve velmi zastřeně podobě projevila, až když byl pád nacistického impéria zpečetěn.

Závěr

Rozdíl mezi *Lidovými novinami* a *Národní prací* na jedné a *Venkovem* na druhé straně byl v počátečních protektorátu zřetelný, v následujících dvou zkoumaných časových segmentech se jejich přístupy unifikovaly. Odlišnost spočívala především ve formě prezentace antisemitské rétoriky předpokládanému adresátu: rolníkovi v případě *Venkova*, dělníkovi a zaměstnanci v kontextu *Národní práce*; *Lidové*

40) Moravec, E. „Nebylo jiného zbylí?“ *Lidové noviny* 53, 1945, č. 36, 11/2, s. 1.

41) Hromada, E. „Usvědčující důkazy.“ *Národní práce* 7, 1945, č. 8, 10/1, s. 1.

noviny se navzdory své sebezpřetaci jako listu české inteligence o sofistikovanější formy antisemitské rétoriky nepokusily.

V počátečním „mírovém“ půlroce existence protektorátu *Lidové noviny* a *Národní práce* antisemitskou optiku nepřijaly a rétorika protizidovského štvání do textů produkovaných jejich redaktory a externími spolupracovníky nepronikla. *Venkov* naopak články obsahující antisemitskou rétoriku otiskoval relativně často, po začátku druhé světové války nastal však i zde odliv zájmu o tzv. židovskou otázku.

Důležitým přelomovým bodem pak byl podzim 1940, kdy s antisemitismem začalo výrazněji operovat i Národní souručenství a kdy byl v protektorátních kinech uveden známý antisemitský film německého pronacistického režiséra V. Harlana „Žid Süß“. Pro tehdejší antisemitskou rétoriku analyzovaného tisku však bylo charakteristické, že operovala spíše s aspektem socio-ekonomickým a mocensko-politickým, případně nacionálním, než s antisemitismem rasově koncipovaným. Typické pro *Venkov* přitom bylo, že prezentoval rolníka jako hlavní obět Židů, *Národní práce* tak činila v případě dělníka, resp. zaměstnance ve službách. Analyzované deníky v tomto období začaly zobrazovat Žida jako univerzálního škůdce, jako „nepřítele lidského rodu“, jako nebezpečného parazita na „zdravém těle arijské kultury“ i jako skrytého, leč zásadního protivníka evropské civilizace.

Na stránkách analyzovaných deníků antisemitská rétorika dále zesílila v letech 1941–1942; kulminovala zejména na podzim 1941, kdy bylo v Protektorátu Čechy a Morava v rychlém sledu realizováno několik klíčových protizidovských proskripčních opatření, jako bylo v první řadě zavedení povinnosti nosit tzv. Davidovu hvězdu, a byly také uskutečněny první transporty protektorátních občanů židovského původu. Antisemitská rétorika nabyla převážně rasového charakteru, ve sledovaných denících se začaly objevovat příspěvky s likvidačním obsahem ve smyslu geografické expulze. Ve vztahu k Židům přitom na stránkách analyzovaného tisku vrcholil proces dehumanizace verbálních nástrojů jejich prezentace. S antisemitskou rétorikou také úzce souvisela proměna interpretačního vzorce ideologického charakteru válečného konfliktu reflektovaného nyní hlavně jako produktu „světového židovského spiknutí“, v duchu tzv. židobolševismu docházelo k úzkému propojení antisovětské rétoriky s rétorikou antisemitskou.

V průběhu let 1942–1944 se pozornost analyzovaného tisku dále koncentrovala na motiv operující s představou „světového židovského spiknutí“, naopak postupně ubývalo příspěvků orientovaných na negativní prezentaci židovské minority v protektorátu. Tento faktor jistě souvisel se samotným faktem holocaustu a s koncentrací protektorátních občanů židovského původu v terezínském ghettu. Antisemitská rétorika produkovaná analyzovaným tiskem nabyla důrazem na motiv „světového židovského spiknutí“ abstraktně globálního charakteru.

V závěrečné etapě existence protektorátu se antisemitská rétorika nesla především na vlně „židobolševismu“. Židé byli také prezentováni jako iniciátoři všech

válečných krutostí, souběžně se na stránkách analyzovaných deníků velmi zastřeně promítala obava z případné „pomsty“ příslušníků židovské minority v případě porážky nacistického Německa.

Jako spouštěcí mechanismy protizidovského štvání analyzovaných listů lze nalézt několik klíčových hybných momentů: „židovské výnosy“ Národního souručenství a uvedení německého filmu „Žid Süß“ na podzim 1940, napadení Sovětského svazu v červnu 1941 a především zahájení realizace holocaustu prvními transporty s příslušníky židovské minority v protektorátu téhož roku na podzim, jimž předcházelo zostření rasistických segregáčních opatření vrcholících povinností Židů nosit tzv. Davidovu hvězdu na oděvu.

Prameny

Lidové noviny, 46/1938–53/1945.

Národní práce, 1/1939–7/1945.

Venkov, 33/1938–40/1945.

Literatura

Bauer, F. 1946 „České novinářství za války“, in *Šest let okupace Prahy*, Orbis, Praha.

Beránková, M. – Křivánková, A. – Ruttkay, F. 1988 *Český a slovenský tisk v letech 1918–1944*, Novinář, Praha.

Brandes, D. 1999 *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Prostor, Praha.

Gebhart, J. – Kuklík, J. 1996 *Dramatické i všední dny protektorátu*, Themis, Praha.

Gregorovič, M. 1995 *Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické dezorientace*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha.

Kárný, M. – Milotová, J. (eds) 1991 *Protektorátní politika Reinharda Hendricha*, Tisková, ediční a propagační služba, Praha.

Kárný, M. 1991 „Konečné řešení“, *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*, Academia, Praha.

Pasák, T. 1967a „Aktivističtí novináři a postoj A. Eliáše v roce 1941“, *Československý časopis historický*, Praha.

Pasák, T. 1967b „Problematika protektorátního tisku a formování tzv. skupiny aktivistických novinářů na počátku okupace“, in *Příspěvky k dějinám KSČ, I*, Praha.

Pasák, T. 1969 „K problematice české kolaborace a fašismu za druhé světové války“, in *Příspěvky k dějinám fašismu v Československu a Maďarsku*, Bratislava.

Pasák, T. 1980 *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích v letech 1939–1945*, Univerzita Karlova, Praha.